

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ, СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ
ТА СОЦІОЛОГІЇ**

**СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОЛИШНІМИ
УЧАСНИКАМИ АТО / ООС**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-411 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Спеціалізація: управління персоналом
Гречана Ірина Олегівна

Керівник: д. філос. н., проф. Костючков С. К.
Рецензент: к. псих. н., доц. Крупник І. Р.

Херсон – 2020

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОЛИШНІМИ ВОЇНАМИ – УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ (УЧАСНИКАМИ АТО / ООС)	8
1.1. Учасники бойових дій на сході України як специфічна соціальна категорія.....	8
1.2. Проблема інтеграції колишніх учасників АТО / ООС в соціальне середовище.....	16
1.3. Нормативно-правова база щодо соціального захисту колишніх учасників АТО / ООС.....	23
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОЛИШНІМИ ВОЇНАМИ – УЧАСНИКАМИ АТО / ООС	32
2.1. Діяльність щодо реабілітації колишніх воїнів – учасників АТО / ООС у системі соціальних служб.....	32
2.2. Зміст форм і засобів, покладених в основу соціальної роботи з колишніми воїнами – учасниками АТО / ООС.....	38
2.3. Модель соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) на рівні об'єднаної територіальної громади (ОТГ).....	47
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початок двадцять першого століття став для світу періодом масштабних політичних трансформацій, глобальних економічних процесів, потужних декомпозиційних перетворень у культурному і духовному житті. Україна, обравши шлях інтеграції в європейську спільноту, стала на шлях безкомпромісної боротьби з проявами великодержавної, імперської політики Російської Федерації. Амбіції кремлівської владної верхівки призвели до анексії Криму і розгортання військового конфлікту на сході України. Від 2014 року тисячі українських громадян стали учасниками активних бойових дій на лінії зіткнення з військовими формуваннями так званих ДНР, ЛНР, підтримуваних російською армією.

У сучасному українському суспільстві почала формуватися специфічна соціальна група учасники бойових дій на сході України (учасники АТО / ООС). Відповідно, було актуалізовано потужний корпус проблем пов'язаних із соціальним забезпеченням і захистом цієї категорії населення, забезпечення гідного рівня життя ветеранів та їх сімей, створення сприятливих умов для реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій в умовах мирного життя.

Проблема загострюється на тлі погіршення економічної ситуації в країні, недосконалості механізмів нормативно-правового забезпечення оптимізації соціальних процесів, певною пасивністю органів державного управління, структур місцевого самоврядування і громадських організацій. Втім, саме громадські організації виявляються найбільш активними в сучасних українських соціально-політичних контекстах; вони беруть на себе значну долю соціального захисту прав учасників бойових дій, забезпечують формування в суспільстві відповідного статусу цієї категорії громадян, впливають на державні інститути й функціональні структури громадянського суспільства.

Захист інтересів учасників бойових дій на сході України – соціальних, політичних, економічних, юридичних – постає одним із ключових завдань будівництва української держави, процесів реформування та є певним індикатором цивілізованості країни, її готовності до вступу в родину європейських країн. Досвід країн-партнерів України свідчить, що ефективний соціальний захист ветеранів створює в суспільстві атмосферу патріотизму, впевненості в майбутньому, незворотності шляху до прогресивних цінностей. Трансформація українського суспільства та його інтеграція в європейський та світовий простір потребують не тільки значних інституціональних змін, але й відповідного наукового забезпечення.

Аналіз недоліків у процесі соціальної роботи з учасниками бойових дій на сході України свідчить про те, що задля подолання існуючих і виникаючих перешкод на шляху реалізації дієвої комплексної програми соціального захисту ветеранів, необхідно враховувати ту особливість, що велика кількість суспільних тенденцій мають чітко виражений накопичувальний характер – вони набувають виразних і очевидних рис не в процесі становлення, а лише з часом, коли справу вже треба мати не з первинними «симптомами», які легко відкоригувати, а вже з серйозними проблемами, що з'являються як наслідок комплексної взаємодії негативних чинників. Подібного роду чинники мають великий запас інерційності, оскільки вони породжені попередніми формами і методами державного управління, хиби і вади якого нерідко пов'язують із атавізмами радянської минульщини.

Комплекс соціальної роботи з учасниками бойових дій на сході України, як і більшість соціальних явищ, є явищем амбівалентним, відтак – сумарний негативний або позитивний ефект набуває чітких обрисів тільки в результаті перевірки часом, а покращувати життя ветеранів, які захищали Україну, треба вже сьогодні. Ця обставина значно ускладнює передбачуваність і перспективність соціально-

політичних зусиль у вказаному напрямі, доводиться констатувати недостатню наукову дослідженість особливостей формування комплексу заходів (організаційно-адміністративних, соціально-політичних, економічно-матеріальних, регулятивно-правових, ідеологічно-культурних), спрямованих на оптимізацію соціальної роботи з учасниками бойових дій на сході України. Теоретико-методологічні підходи до дослідження специфіки соціальної роботи з учасниками бойових дій на сході України істотно ускладнені тією обставиною, що проблематика соціальної роботи з вказаною категорією громадян є поліаспектною, тому потребує синхронізованих міждисциплінарних наукових зусиль.

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми випускної роботи: **«Специфіка соціальної роботи з колишніми учасниками АТО / ООС»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4), та наказом по Херсонському державному університету **Наказ від 16.04.20 20 р. № 376-Д** - Про затвердження тематики кваліфікаційних робіт (проектів) здобувачів ступеня вищої освіти «бакалавр» або «магістр» (1,4 роки навчання) денної форми навчання у 2019-2020 навчальному році.

Мета дослідження: дослідити специфіку соціальної роботи з колишніми учасниками АТО / ООС.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:**

- визначити специфічну соціальну категорію – учасники бойових дій на сході України;
- виявити проблеми інтеграції колишніх учасників АТО / ООС в соціальне середовище;
- ознайомитися з нормативно-правовою базою щодо соціального захисту колишніх учасників АТО / ООС;
- охарактеризувати діяльність щодо реабілітації колишніх воїнів – учасників АТО / ООС у системі соціальних служб;
- проаналізувати зміст форм і засобів, покладених в основу соціальної роботи з колишніми воїнами – учасниками АТО / ООС;
- розробити модель соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) на рівні об'єднаної територіальної громади.

Об'єкт дослідження – особливості соціальної роботи з колишніми учасниками АТО / ООС у сучасних вітчизняних реаліях.

Предмет дослідження – соціальна робота з колишніми учасниками АТО / ООС.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі методи дослідження:

- системний аналіз наукових праць та документів з проблеми організації та реалізації соціальної роботи з колишніми воїнами – учасниками АТО / ООС, наукових положень соціологічної, економічної та правової літератури – для визначення понять в межах дослідження;
- аналіз нормативно-правової бази в галузі соціальної роботи з колишніми воїнами – учасниками АТО / ООС;
- методи узагальнення – дозволяють визначити основні поняття в дослідницькому полі та вибудувати напрям дослідження;
- порівняльні методи застосовуються в роботі для встановлення відмінностей та схожості у визначенні певних понять дослідження;

– метод моделювання – використовується при розробці та побудові авторської «Моделі соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) на рівні об'єднаної територіальної громади».

Практична значущість одержаних результатів випускної роботи полягає у авторській розробці Моделі соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) на рівні об'єднаної територіальної громади (ОТГ) та отримання висновків щодо організації та реалізації соціальної роботи з колишніми воїнами – учасниками АТО / ООС. Результати нашого дослідження можуть бути використані співробітниками соціально-психологічної служби, соціальними педагогами, соціальними робітниками, психологами.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології (протокол від 01.11.2019 р. № 4, від 10.03.2020 р. № 9, від 13.04.2020 р. № 10), а також опубліковані у вигляді статті: **Гречана І. О. Система соціального захисту учасників бойових дій на сході України // ПОЧУЄМО, ЗРОЗУМІЄМО, ДОПОМОЖЕМО. Підсумкова збірка наукових робіт студентів та магістрів соціально-психологічного факультету «Сучасні соціально-педагогічні процеси в Україні: тенденції, реалії, перспективи». Випуск XII., 2020. – С. .**

Структура випускної роботи: складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків, 1 таблиці, 2 рисунків, списку використаних джерел (62 найменування). Основний текст дослідження викладено на 56 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З КОЛИШНІМИ ВОЇНАМИ – УЧАСНИКАМИ БОЙОВИХ ДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ (УЧАСНИКАМИ АТО / ООС)

1.1. Учасники бойових дій на сході України як специфічна соціальна категорія

Соціальна категорія «учасник бойових дій» існує в українському суспільстві від набуття державою незалежності: в УРСР (Українська Радянська Соціалістична Республіка) до цієї категорії було віднесено осіб, котрі приймали участь у війнах і збройних конфліктах як на території Батьківщини так і на територіях інших держав світу. Незалежна Україна безумовно взяла на себе обов'язок по соціальному забезпеченню представників цієї категорії, не застосовуючи ніяких механізмів обмеження прав тих громадян, які мали посвідчення учасника бойових дій, видані радянським урядом. До цієї категорії у той період відносилися учасники Другої Світової війни (Великої Вітчизняної війни), але тільки ті, хто воював у складі Збройних сил СРСР або брав участь у партизанському русі проти німецько-фашистських загарбників; учасники бойових дій у радянсько-фінській війні 1939 – 1940 років; учасники бойових дій у Афганістані (1979 – 1989 роки), В'єтнамі (1955 – 1975 роки), Кубі (1962 – 1963 роки), Сирії (1973, 1983 роки), Угорщині (1956 рік), Чехословаччині (1968 рік) та інших державах. Представники соціальної категорії «учасник бойових дій» мали доволі широкий спектр соціально-економічних пільг і послуг – це часткове або повне звільнення працюючих ветеранів від податків, забезпечення житлом, медичною допомогою, транспортними, санітарно-курортними та освітніми послугами. Ветерани мали пільги щодо кредитування, оформлення приватного підприємництва, створення підприємств, кредитних спілок тощо.

У перші роки незалежної України соціальна категорія «учасники бойових дій» набула фіксованого юридичного оформлення: Верховна Рада України схвалила закон, яким ветерани війни набували певного статусу і отримували гарантії соціального захисту. Стаття 5 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який був прийнятий ще у жовтня 1993 року та редактований останньою правкою 01 січня 2020 року наголошує: «Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час» [18, ст. 5].

Згідно вищезгаданого Закону, до учасників бойових дій належать особи 21 категорії [18, ст. 6]. У межах нашого дослідження будемо розглядати учасників бойових дій на сході України – учасників АТО / ООС.

Прийняття Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» безумовно сприяло покращенню матеріального становища ветеранів, більшість яких вже у середині 90-х років минулого століття були людьми похилого віку, за виключенням так званих «воїнів-афганців». 1990-ті роки були не тільки роками активного пошуку шляхів державотворення незалежної України, цей період було відзначено цілою низкою негативних явищ в усіх сферах суспільного життя – політичній, економічній, соціальній, культурній, духовній. Спад виробництва, девальвація національної валюти, розбалансування механізмів державного управління, зростання рівня злочинності – всі ці чинники на певний час відсунули в ар'єргард суспільної уваги і громадського інтересу проблеми ветеранів.

Наявність у суспільстві пільгових категорій громадян, котрі потребують особливої уваги, поставала для певних прошарків

населення негативним подразником; на тлі процесу декомунізації учасники бойових дій у суспільній свідомості поставали такими, що захищали чужі країни, а учасники Другої Світової – виконували злочинні накази комуністичних вождів. У соціумі формувалося потужне відчуття соціального ресентменту (від англ. *resentment* – незадоволення), яке не могло не відбиватися на ставленні до колишніх героїв. Навіть у середовищі самих ветеранів активізувалися демаркаційні процеси, наслідком яких були заяви ветеранських громадських організацій щодо докорінної ревізії реєстру учасників бойових дій з метою збереження статусу тільки для тих ветеранів, хто виконував військові завдання (кваліфіковані як бойові дії) тільки за часів незалежної України (в Іраку, С'єрра-Леоне, Югославії тощо). З 2014 року статус учасника бойових дій почали отримувати військовослужбовці, які впритул зіткнулися з терористичними угрупованнями так званих ЛНР і ДНР, активно підтримуваних Російською Федерацією – військовою силою, політично, матеріально, інформаційно, ідеологічно.

Незайве нагадати, що бойові дії на сході України беруть початок із квітня 2014 року, коли російські збройні угруповання, за підтримки місцевих терористів, вторглися на територію України та оголосили про суверенітет так званих ДНР і ЛНР, призначивши керівниками окупованих районів проросійських колаборантів. При цьому російська влада неодноразово заявляла про свою неучасть у збройному конфлікті, намагаючись сформувати в суспільній свідомості картину громадянської війни в Україні, яку розв'язали самі українці на ґрунті політичної, етнічної, мовної та ментальної непримиренності. 12 квітня 2014 року російські спецпідрозділи захопили, за підтримки проросійські налаштованих місцевих активістів, українські міста – Дружківку, Краматорськ і Слов'янськ. Згодом диверсанти взяли під збройний контроль Горлівку та інші міста Донеччини та Луганщини. 13 квітня

2014 року, у відповідь на ворожі дії бойовиків, виконувач обов'язків президента України О. Турчинов оголосив про розгортання Антитерористичної операції. Військовий конфлікт на сході України безумовно активізував потребу у налагодженні соціально-психологічної роботи з демобілізованими військовими, які брали участь у бойових діях. Саме в цьому році учасники війни на сході України почали отримувати посвідчення «Учасник бойових дій» за визначеною законом процедурою.

Наразі Україна поступово пристосовується до жорстоких реалій збройного конфлікту на сході. Та якщо в ситуації з анексією та окупацією Кримського півострова Російська Федерація визнає себе відповідальною за цю територію, то у випадку з подіями в окремих районах Донецької та Луганської областей інформація про окупацію вказаних територій має ще бути доведеною. 18 січня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». Стаття 2 цього закону визначає «... окремі території Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими Російською Федерацією» [19, ст. 2]. У той же час сама ж Російська Федерація заперечує свою присутність на сході України та участь військовослужбовців ЗС РФ у збройних протистояннях. Щоразу у ЗМІ з'являються аргументовані повідомлення про участь Збройних Сил Російської Федерації у бойових діях на підтримку незаконних збройних формувань самопроголошених республік, наявність російського озброєння та військової техніки, а також регулярне постачання гуманітарної допомоги з Російської Федерації та політичну підтримку так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки».

Таким чином, у вимірі українського суспільства виникла нагальна потреба у становленні більш ефективної системи соціального захисту ветеранів військових дій із урахуванням прогресуючого обсягу представників даної соціальної категорії та необхідністю розширення спектру заходів правового, законодавчого, матеріального характеру, спрямованих на: а) успішну реабілітацію та соціальну адаптацію учасників бойових дій на сході України; б) забезпечення вказаних громадян житлом або покращення житлових умов; в) надання ветеранам безоплатних медичних, освітніх (за потреби), санаторно-курортних і рекреаційних, культурно-духовних, психологічних, юридичних послуг; г) розробку системи працевлаштування та професійної перекваліфікації учасників бойових дій. Крім цього, необхідними бачаться розробка й імплементація комплексу організаційно-культурних, світоглядно-патріотичних і політико-виховних заходів, спрямованих на формування в суспільстві шанобливого ставлення до учасників бойових дій на сході України, усвідомлення кожним свідомим громадянином тієї державозберегальної ролі, яку виконали або продовжують виконувати наші співвітчизники у справі захисту цілісності й суверенітету України.

Як зазначають сучасні вітчизняні дослідники «... реальність війни в Україні є автентичною, що зумовлено конкретними особливостями часу, простору, ментального виміру. Українське суспільство переживає процеси гібридної війни як військової стратегії, що розгортається у полі населення конфліктної зони, тилового населення та, зрозуміло, загалом міжнародного співтовариства. Гібридна війна – доволі складне явище, що маскує сутнісні аспекти, важливі для розуміння населення, а водночас блокує це розуміння. Важливою складовою гібридної війни є інформаційна війна, що вирує у просторі України, змінює картину війни, відображає її у несправжньому світлі таким собі «фейковим світом»; особливо яскраво фіксується порушення виконання соціально-

психологічної функції соціальної орієнтації засобами масової комунікації. Таким чином, суспільство опиняється під хибним впливом, а масова свідомість – змінена; тому й загострюється потреба соціально-психологічного аналізу актуальної реальності» [45, с. 112].

Наголосимо на тому, що держава, надаючи статус певній категорії громадян, може (не гарантує і не зобов'язана, а просто може) надавати соціальні гарантії, пільги, або інші виплати. Українська держава визнала особливий «статус учасників бойових дій на сході країни, взявши на себе, таким чином, забезпечення розробки та реалізації державної політики щодо соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (АТО) / операції об'єднаних сил (ООС)» [52]. Але на шляху реалізації такої політики стоїть низка доволі серйозних перешкод, серед яких – бюрократичні й організаційні бар'єри, інертність адміністративного мислення, недостатній рівень фінансування, відсутність широкого розповсюдження інформації щодо можливості, які є у учасників бойових дій тощо. При цьому не тільки державні службовці, але навіть юридично обізнані учасники подій на сході України самі не завжди йдуть на контакт із державними органами, соціальними службами та громадськими організаціями. Відтак, нагальні проблеми ветеранів – учасників бойових дій на сході України, а також питання можливостей держави по їх раціональному невідкладному вирішенню залишаються актуальними та потребують прискіпливого наукового аналізу.

Проблематика соціальної політики та її складової – соціальної реабілітації учасників бойових дій на сході України, значно посилює свою актуальність у сучасних вітчизняних контекстах. Модернізація українських національних механізмів соціальної роботи зі специфічними групами населення, здійснювана як реакція на запити і виклики суспільства, яке функціонує в реаліях війни, є складним процесом, що характеризується внутрішніми і зовнішніми

суперечностями, дослідження яких вимагає міждисциплінарного підходу.

Держава та суспільство постали перед тим фактом, що соціальна адаптація колишніх учасників АТО / ООС до умов цивільного життя характеризується, зазвичай, напруженими відносинами між ветеранами з одного боку та державними органами і соціальними інститутами – з іншого. Ветерани вважають, що держава і суспільство в боргу перед ними, а суспільство ж ставиться до своїх захисників з нерозумінням, пересторогою та побоюванням, що посилює негативну реакцію ветеранів на суспільні явища, які вони оцінюють із притаманним їм фронтовим максималізмом і безкомпромісністю. Важливим при цьому є розуміння соціальної політики, викладене в Конституції України та Положенні про Міністерство соціальної політики України, в якому одним із ключових напрямів діяльності фіксується забезпечення розробки та реалізації державної політики в напрямі соціального захисту ветеранів війни та учасників антитерористичної операції/операції об'єднаних сил. Це стосується, зокрема, «забезпечення психологічної реабілітації вказаних громадян, їх санаторно-курортного лікування; забезпечення технічними або іншими засобами реабілітації» [50], надання житла або покращення житлових умов, забезпечення освітніми і культурними послугами, організації поховання; створення умов для соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються з військової служби.

Як справедливо вказує сучасна вітчизняна дослідниця Т. Семигіна «... поява нових соціально вразливих груп в Україні і неспроможність чинної державної системи їх соціальної підтримки зумовила підвищення зацікавленості в соціальній роботі та професійних соціальних працівниках, виявила потребу у посиленні певних аспектів їх підготовки, зокрема, для здійснення кризових (мобільних) інтервенцій, соціально-психологічного консультування. Постає також і

питання щодо зміни вектора соціальних програм – із суто соціального забезпечення ... учасників АТО на підтримку реалізації економічного потенціалу, сприяння піднесенню економічної спроможності та соціально-психологічну адаптацію до нових умов, розвиток згуртованості громад та соціального підприємництва» [53, с. 12].

У сучасній Україні, попри ухвалення Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та розробки комплексної державної програми щодо вказаної категорії громадян України, державна система соціальної підтримки учасників АТО / ООС перебуває у стані концептуального розвитку. При цьому вона зосереджена переважно на обліку, реєстрації ветеранів та призначенні їм соціальних пільг, тобто – державна система соціальної підтримки залишається у застарілих, архаїчних межах пострадянської парадигми соціального забезпечення. У широкому розумінні під соціальним захистом учасників бойових дій слід розуміти сукупність окреслених на законодавчому рівні заходів, механізмів, засобів та інструментів, які застосовує держава для забезпечення учасникам бойових дій на сході України гідного становища у суспільстві, соціальної адаптації до цивільного життя в усіх його проявах – емоціональному, діяльнісному, творчому, духовному.

Слід підкреслити, що дієва, науково-обґрунтована, перспективно-орієнтована та юридично-верифікована програма соціального захисту учасників бойових дій дозволить інтегруватися даній категорії громадян у суспільно-політичні процеси, а також підтвердити їхній соціально-правовий статус.

1.2. Проблема інтеграції колишніх учасників АТО / ООС в соціальне середовище

Бойові дії, які почалися на сході України в квітні 2014 року та продовжуються до теперішнього часу, змусили по-новому поглянути на проблеми соціального захисту колишніх учасників АТО / ООС вітчизняних теоретиків і практиків – політологів, правознавців, соціологів, психологів, медиків, спеціалістів у галузі соціальної роботи. Адже як доводить практика, сучасна система соціального захисту учасників бойових дій практично не готова до ефективного вирішення широкого кола проблем у цій сфері суспільного життя. Нажаль, державна політика у сфері соціального захисту ветеранів бойових дій не виконує фасілітуючої (полегшувальної) функції, це призводить до того, що дана категорія громадян України відчуває себе не просто соціально незахищеною, але й взагалі непотрібною своїй державі, яку вони відстоюють і продовжують захищати від терористів. Подібний стан речей може призвести до соціальної індиферентності щодо учасників бойових дій, втрати суспільством відчуття вдячності й поваги по відношенню до цієї категорії громадян України.

В умовах вітчизняного сьогодення сотні колишніх захисників Батьківщини повертаються в цивільне життя, до відносно усталеного соціального порядку, мирного побуту, із сподіванням на відкритість суспільства і держави щодо процесу інтеграції ветеранів, їх ресоціалізації в простір мирного спокійного життя, але простір далеко не безпроблемний, насичений правовими колізіями, політичними контрадикціями, економічними негараздами, соціальними протиріччями. У даному контексті зазначимо, що впроваджене вітчизняною владою реформування політично-економічної та соціально-правової системи України веде до зміни факторів соціальної адаптації ветеранів, бо саме вони зумовлюють актуалізацію принципово

нових ідей і цінностей відносно свідомості ветерана – соціально самостійної людини, котра в даних умовах стикається зі складним для себе завданням щодо засвоєння модернізованих політичних практик. Задля гармонізації процесу інтеграції колишніх учасників АТО / ООС в соціальне середовище в даних умовах державі необхідно здійснювати системну роботу в галузі вирішення соціально-економічних проблем вказаної категорії громадян, підтримки прогресивних напрямів діяльності ветеранських патріотичних організацій. Недооцінка важливості такої роботи неухильно призводить до формування у учасників бойових дій на сході України комплексу девіантних практик, поведінкових моделей та стереотипів, контрадикторних загальноновизнаним демократичним цінностям.

У найбільш загальному вигляді соціалізація – це процес становлення індивіда як суспільного суб'єкта, формування в нього особистісних якостей, ціннісних установок, поведінкових моделей, що дозволяють адаптуватись до даної соціально-політичної системи і виконувати в ній певні функції. Додамо, що «... цей процес є складним, багатоаспектним; він характеризується впливом на людину певного комплексу факторів: внутрішніх та зовнішніх. До перших відносяться механізми реагування індивіда на певні стимули, прояви соціальної активності самої людини, аспекти її суспільно-політичного досвіду. Другі – це цілеспрямовані та стихійні чинники навколишнього середовища: політичні інститути, соціальні групи, друковані та електронні засоби інформації, окремі особистості» [28, с. 381].

Варто підкреслити, що у Радянському Союзі, відповідно до генеральної лінії комуністичної партії, процес соціальної адаптації / соціалізації ветеранів бойових дій був забезпечений ретельно відрегульованою системою суспільних інститутів, складовими елементами якої були органи соціального забезпечення, засоби масової інформації, партійні органи, ветеранські спілки, заклади політичної

просвіти. Функціонування розгалуженої мережі просвітницьких структур у СРСР, а також наявність потужного ідеологічного компонента в діяльності суспільних інститутів були гармонійно коннотовані з державною доктриною, орієнтованою на підвищення (у першу чергу) політичного, освітнього й культурного рівня громадян. Але матеріальне забезпечення також відігравало не останню роль – ветерани мали право, в умовах тотального дефіциту, на придбання товарів підвищеного попиту, отримання житла, транспортних засобів, садових ділянок тощо. Кінець 80-х років був ознаменований певним зниженням рівня соціального захисту ветеранів бойових дій (переважно – так званих «афганців»); цьому сприяв доволі потужний комплекс проблем соціального, політичного та економічного характеру, серед яких варто виділити: економічний колапс, загальне падіння рівня довіри до органів державної влади, політична апатія більшості громадян, втрата віри у можливість користуватись своїми конституційними правами, а також впливати на політичні події в країні.

Перспективна програма ефективної інтеграції колишніх учасників АТО / ООС в соціальне середовище повинна мати, в якості ключової, ідею про те, що соціальний захист ветеранів як основа їхньої успішної соціалізації в умовах мирного життя – це генеральний курс соціально-політичного, матеріально-економічного та культурно-духовного розвитку суспільства. Це покращення рівня та якості життя значної частини населення України, забезпечення дотримання національних інтересів і патріотичних запитів українців, підвищення авторитету України в світі та формування позитивного іміджу нашої держави, створення належних умов для ефективної самореалізації особистості ветерана бойових дій.

Ключовими напрямками державної політики української держави в цьому напрямку бачаться наступні:

1) ефективне реформування інституту соціального захисту (ветеранів зокрема) на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національного благополуччя;

2) оновлення законодавчо-нормативної бази системи соціального захисту колишніх учасників (екскомбатантів) бойових дій на сході України, адекватної вимогам часу;

3) створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних моделей соціального захисту колишніх учасників бойових дій на сході України;

4) розвиток наукової та інноваційної діяльності в системі соціального захисту колишніх учасників бойових дій на сході України, підвищення якості соціального захисту на інноваційній основі;

5) забезпечення національного моніторингу системи соціального захисту колишніх учасників бойових дій на сході України – ветеранів АТО / ООС;

6) створення сучасної матеріально-технічної бази системи соціального захисту колишніх учасників бойових дій на сході України.

Отже, відправним пунктом теоретичних розмислів щодо розбудови ефективної системи соціального захисту колишніх учасників АТО / ООС є поняття «соціальний захист». У сучасних наукових дослідженнях поняття «соціальний захист» почало використовуватися не так давно. Раніше використовувалося поняття «соціальне забезпечення». Дослідники надають різного змісту дифеніції «соціальний захист». Так, В. Лукашевич схиляється до поєднання в даному понятті загальних та детальних моментів, а саме – «у широкому його розумінні, торкається всіх сторін життя членів суспільства» [33], у вузькому – підтримка певних категорій населення.

В. Лагутін соціальний захист трактує як «сукупність заходів, що здійснюються у суспільстві для забезпечення суспільно-нормативних умов матеріального та духовного життя всіх членів суспільства,

насамперед тих, хто не здатний самостійно забезпечити такі умови» [32, с. 318].

Під соціальним захистом учасників бойових дій сучасні вітчизняні дослідники пропонують розуміти «... сукупність визначених на законодавчому рівні механізмів та інструментів, які використовує держава для того, щоб забезпечити учасникам бойових дій гідне положення у суспільстві, допомогти їм адаптуватись до мирного життя, а також відновитись від травм (моральних та фізичних), які були отримані ними під час участі в бойових діях. А відтак, все це дозволяє «увімкнутись» даній категорії осіб у суспільні процеси, які відбуваються у державі, а також підтвердити їх високий соціальний статус» [40, с. 18].

Українські вчені, такі як В. Ананін, Ю. Бриндіков, М. Варій, Л. Гончаренко, І. Зверєва, О. Ковальчук, С. Корольов, Л. Сохань досліджували проблеми з якими стикаються учасники бойових дій на сході України під час служби у Збройних Силах України та після повернення. У межах нашого дослідження розглянемо проблеми учасників бойових дій на сході України після повернення та виділимо основні з них, а саме: соціальні, побутові, медичні та професійні. Так, Ю. Бриндіков у своєму дисертаційному дослідженні наголошує, що після повернення додому у учасників бойових дій «... спектр проблем... збільшується. Як правило, вони пов'язані з емоційними та поведінковими реакціями бійців після повернення додому, неготовністю адаптуватися до умов мирного життя. Ці проблеми військовослужбовці не можуть розв'язувати самостійно, потрібна допомога спеціально підготовлених фахівців – соціальних працівників, психологів, психотерапевтів та інших представників мультидисциплінарної команди» [10, с. 301].

Хоча заради справедливості українська дослідниця Т. Майстренко наголошує, що «багато сімей, а також самі військовослужбовці

відмічають ще й позитивні зміни в тих, хто повернувся додому. Йдеться про нову особистісну зрілість; більше цінується сім'я та час, проведений разом із сім'єю; з'являється почуття впевненості у собі та у власній сім'ї; військовослужбовці розуміють своє покликання та віру у свою справу і власні сили» [49, с. 7].

На нашу думку, доцільно навести проблеми колишніх учасників АТО / ООС, які були визнані групою вчених на чолі з вітчизняним науковцем М. Матяшем. Дослідження «Справжні учасники АТО» було проведено протягом кількох місяців 2018 року (табл. 1.1.) [36].

Таблиця 1.1.

Актуальні проблеми учасників АТО

Проблема	Середнє арифметичне	Рейтинг проблем
Неприйняття суспільством	4,0	1-2
Стан фізичного здоров'я	4,0	1-2
Недостатня інформованість щодо прав і привілей учасників АТО	3,7	3
Можливість оздоровлення	3,5	4
Пошук роботи	3,3	5
Нестача коштів	3,2	6-7
Можливість змінити професію	2,6	8-9
Проблеми у відносинах з жінкою/чоловіком	1,8	10-11
Проблеми у відносинах з батьками	1,8	10-11
Проблеми у відносинах з друзями	1,7	12
Проблеми у відносинах з дітьми	1,4	14

Отже, як бачимо із наведеної таблиці, на першому місці опиняються дві найгостріші проблеми – неприйняття суспільством та стан фізичного здоров'я.

Продовжуючи тему соціальної адаптації, як умови успішної інтеграції ветеранів, наголосимо на тому, що сучасні дослідники виділяють декілька груп учасників АТО / ООС. *Перша група* – це адаптовані ветерани, які не просто повернулися у мирне життя і

намагаються стати такими, якими були до участі у бойових діях, але змінилися на краще під впливом так званого посттравматичного зростання. Вони характеризуються підвищеною резилентністю (від англ. *resilient* – життєрадісний), намагаються оптимізувати своє мікро- та макросоціальне середовище. Особистісні характеристики – критичне самоприйняття, адекватне прийняття інших, інтернальність, адаптивні копінгі, проблемно-орієнтовані та емоційно-орієнтовані копінг-стратегії (від англ. *coping, coping strategy* – те, що робить людина, щоб впоратися зі стресом), високий рівень посттравматичного зростання, життєстійкості і резилентності, помірний рівень психологічного благополуччя.

Друга група – учасники бойових дій відносно адаптовані, або квазіадаптовані (псевдоадаптовані), які пасивно пристосовуються до мирного життя, однак часто мають низький рівень психологічного благополуччя та середній або низький рівень посттравматичного зростання. Особистісні характеристики – самоприйняття та прийняття інших є ситуативними та залежать від конкретних життєвих обставин; превалюють екстернальність, відносно адаптивні копінгі, копінг-стратегія уникнення, ескапізм (від англ. *escape* – уникати, тікати), середній і низький рівень посттравматичного зростання (залежить від наявності чи відсутності травматичної події A+), середній рівень резилентності, високий рівень життєстійкості та психологічного благополуччя як наслідок дисимуляції (від лат. *dissimulatio* – укриття, приховування, втаємничення, вдавання), тобто свідоме приховування ознак хвороби з різних причин, найчастіше – в ситуаціях, коли людині з об'єктивних або суб'єктивних причин не вигідно оприлюднювати свої хвороби.

Третя група – неадаптовані (дезадаптовані) учасники бойових дій, які потребують психологічного супроводу та / або супроводу психіатра внаслідок адаптаційних розладів. Особистісні характеристики

– «негативне ставлення до себе та до інших, екстернальність, неадаптивні копінги, копінг-стратегія уникнення, низький рівень посттравматичного зростання за наявності травматичної події А+, а також низький рівень життєстійкості, резилентності та психологічного благополуччя» [38].

Таким чином, неефективна інтеграція колишніх учасників АТО / ООС в соціальне середовище, як і будь-який прояв соціальної несправедливості, небезпечний насамперед тим, що подібне явище може стати живильним середовищем, на якому в умовах відсутності суспільної сатисфакції проростають і набувають динамічного поширення соціальна індиферентність, соціально-стратифікаційна непримеренність, вульгарний споживацький максималізм, груповий корпоративізм із інтолерантним забарвленням. Здебільшого саме з проявами соціальної несправедливості пов'язується більшість соціокультурних проблем, потужний корпус яких етіологічно гальмує розвиток сучасного українського суспільства, орієнтованого в простір демократичних європейських цінностей.

1.3. Нормативно-правова база щодо соціального захисту колишніх учасників АТО / ООС

Соціальний захист колишніх учасників АТО / ООС – відносно новий предмет дослідження в юридичній науці та діагностично важливий об'єкт прискіпливої уваги вітчизняної правової практики. Активізація доктринальної розробки й практичного втілення в життя нормативно-правової бази щодо соціального захисту колишніх учасників бойових дій на сході України приходить на 2014 рік. Подібний рух від наукового дискурсу до правозастосувальної та правореалізуючої практики бачиться цілком закономірним. Аналіз основних, найбільш знакових його етапів повною мірою надає

додаткові пізнавальні можливості в напрямку з'ясування сутності вказаного процесу, його соціальної значущості та юридичної природи. Однак, незважаючи на вельми нетривалу гносеологічну еволюцію в надрах юридичної науки, поняття «соціальний захист учасників бойових дій на сході України» посіло стабільну позицію в її проблемному полі.

У даному контексті ключовою дослідницькою задачею вбачається визначення поняття та елементів правового статусу учасників бойових дій на сході України. В сучасній науковій літературі існує достатньо велика кількість підходів щодо визначення поняття «правовий статус» як такого – *ad hoc*. Так, українські учені Є. Гіда, Є. Білозьоров та А. Завальний, досліджуючи поняття правового статусу особи, доводять що воно є поліаспектною й багатогранною категорією, яка у широкому аспекті є юридичною фіксацією положення особи в суспільстві. Іншими словами, все те, що юридично характеризує, детермінує та гарантує реальне положення людини у суспільстві, безпосередньо стосується категорії «правовий статус особи» [13].

Вітчизняний дослідник А. Сирота наполягає на тому, що правовий статус – це реальність, яка складається з об'єктивних, дійсно існуючих елементів, визначення і аналіз яких дозволяє пізнати соціально-правове явище в цілому. «Усвідомивши правовий статус як цілісну систему, серед її структурних елементів можна виділити головні, з'ясувати характер їх взаємозв'язків з іншими елементами. Тобто, застосовуючи системний метод дослідження, можна пізнати поняття «правовий статус» як юридичне явище, відокремити його статичні й динамічні елементи» [54, с. 109].

Перебуваючи на свого роду «пограниччі» політико-правових дилем національного масштабу, інститут правового статусу учасників бойових дій на сході України набуває тим самим додаткових дискусійних нюансів, які відображують складність у виявленні та описі

не стільки її атрибутивних ознак, скільки сутнісних характеристик. Важливим інструментом адекватної соціальної політики в сучасній Україні постає національне законодавство, як основа нормативно-правової діяльності. Реакція соціуму на соціально-правові проблеми в сучасних національних контекстах носить, як правило, опосередкований характер – реакцію породжує не соціальна проблема як така, але, головним чином, її наслідки для суспільного життя.

Дискутуючи щодо юридичної сутності поняття «правовий статус», український дослідник С. Гусарев наголошує на тому, що правовий статус – це співвідношення особистості та права, за допомогою якого держава визначає для суб'єкта межі можливої діяльності, його становище по відношенню до інших суб'єктів. «В залежності від індивідуальних або типових ознак, властивих суб'єктові, у праві рефлексується повнота правового становища особистості, його певна уніфікація або обмеження» [15. с. 41].

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що під правовим статусом учасників бойових дій на сході України (учасників АТО /ООС) слід розуміти законодавчо фіксоване соціально-правове положення особи в суспільстві, яке відображається у комплексі певних елементів. Безумовно, правовий статус є складним за своєю суттю явищем та має відповідну структуру. І для того, щоб надати більш змістовну характеристику правового статусу учасників бойових дій, особливу увагу слід приділити його структурним елементам. У вітчизняній науковій літературі існує достатньо велика кількість поглядів стосовно того, з яких елементів складається правовий статус особи. Ми погоджуємося з українськими вченими, які вважають, що до ключових елементів правового статусу учасників бойових дій слід віднести:

- 1) суб'єктивні права та обов'язки учасників бойових дій;
- 2) правосуб'єктність (яка включає правоздатність та дієздатність);

3) юридичні гарантії [41].

Розглянемо більш докладно суб'єктивні права, учасників бойових дій на сході України. До найбільш характерних ознак суб'єктивних прав вітчизняні дослідники Ю. Ведерніков та А. Папірна відносять:

- 1) «суб'єктивні права – це можливість певної поведінки;
- 2) ця можливість надана особі, яка володіє адміністративною правоздатністю та адміністративною дієздатністю;
- 3) ця можливість надана з метою задоволення інтересів суб'єкта у конкретній сфері і розв'язання завдань, що стоять перед ним;
- 4) поведінка суб'єкта реалізується в адміністративних правовідносинах;
- 5) поведінка суб'єкта нормативно обмежена, порушення цих меж (міри можливої поведінки) становить зловживання правом;
- 6) ці права існують тільки у зв'язку з наявністю відповідних юридичних обов'язків з боку іншого учасника правовідносин і без виконання цих обов'язків не можуть бути реалізовані;
- 7) реалізація прав гарантується державним примусом або осудом щодо носія кореспондуючого обов'язку;
- 8) ці права мають юридичну природу, оскільки надаються адміністративно-правовими нормами і гарантуються державою» [11, с. 114].

Також Ю. Ведерніков і А. Папірна підкреслюють, що головними ознаками юридичного обов'язку слід вважати: необхідність певної, правовідповідної поведінки; юридичний обов'язок покладається тільки на зобов'язану особу; покладення юридичного обов'язку здійснюється задля підтримки інтересів уповноваженої особи; юридичний обов'язок існує лише у просторі правовідносин; юридичний обов'язок є свого роду індикатором необхідної правовідповідної поведінки. Також слід відзначити існування юридичного обов'язку виключно по відношенню

до суб'єктивного права, встановлення його нормами права та забезпечення й гарантування державою [11].

Перетворення, характерні для сучасної вітчизняної юридичної науки, суттєво впливають не тільки на політичну, соціальну або економічну сфери життєдіяльності суспільства, але й, безумовно – на характер правотворення. Ревізії, корегуванню або творчому переосмисленню піддаються категорії та поняття, що здавалися непорушними, і найбільш динамічно цей процес спостерігається в правознавстві, методологічну основу якого складає теорія права. В полі юридичної науки активно здійснюється продукування загально правових концепцій та понять, які в подальшому інтегруються в галузеві сфери права. Актуалізовані сучасною вітчизняною юридичною наукою проблеми, зокрема – питання прав та обов'язків учасників бойових дій, їх правосуб'єктність, що включає правоздатність та дієздатність, юридичні гарантії – загальновідомі, але у той же час продуктивні способи їх вирішення безумовно потребують інтенсивного наукового пошуку із подальшим практичним втіленням.

Український учений В. Кириченко, характеризуючи ключові риси юридичного обов'язку, наголошує на тому, що він (юридичний обов'язок) встановлюється як в інтересах уповноваженого суб'єкта – гаранта виконання суб'єктивних прав – так і в інтересах держави в цілому. Держава, в свою чергу, є гарантом здійснення суб'єктивних прав у процесі, окресленому певними правовими нормами, тобто представляє собою міру належної, необхідної поведінки і головне – «... відмовитися від виконання юридичного обов'язку не можна, тому що це є підставою для юридичної відповідальності, але вимагати виконання обов'язків поза встановленою мірою є порушенням закону» [24, с. 170].

Таким чином, розглядаючи учасника бойових дій в контексті юридичного обов'язку, необхідно розуміти міру необхідної поведінки,

якої треба дотримуватися учаснику бойових дій для отримання ним соціального захисту, обумовленого діючим законодавством. Не в останню чергу саме правовими колізіями актуалізовано широке коло проблем, пов'язаних із соціальним забезпеченням і захистом цієї категорії населення, забезпечення гідного рівня життя ветеранів та їх сімей, а також створення сприятливих умов для реабілітації та соціальної адаптації екскомбатантів в умовах мирного життя. Варто наголосити на тому, що в жодному нормативно-правовому акті не йдеться прямо про обов'язки учасників бойових дій в плані їх соціального захисту: обов'язки учасників бойових дій в першу чергу пов'язані з певними процедурними аспектами отримання пільг та різного роду допомог – побутових, матеріальних, фінансових тощо.

Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову про «Порядок організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2017 р. № 432, встановлює певні особливості отримання послуг учасниками бойових дій. Наприклад, для того, щоб отримати послуги з професійної адаптації, громадянин зобов'язаний подати заяву встановленого зразка, в якій міститься: «копія індивідуальної програми реабілітації (для осіб з інвалідністю внаслідок військових дій); копію посвідчення учасника бойових дій або особи з інвалідністю внаслідок війни, або учасника війни, або постраждалого учасника Революції Гідності, засвідчена підписом уповноваженої особи» [51]. Для учасника антитерористичної операції необхідною є «копія документа, що підтверджує безпосередню участь в антитерористичній операції або забезпеченні її проведення з перебуванням безпосередньо в районах

проведення антитерористичної операції у період її проведення, що засвідчується підписом учасника антитерористичної операції» [51]. Для особи, яка здійснювала заходи із «забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» [51] – «копія документа, що підтверджує участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях» [51], забезпеченні їх здійснення, що підтверджується особистим підписом.

Продовжуючи розгляд ключових елементів правового статусу учасників бойових дій, слід з'ясувати, що таке правосуб'єктність у контексті заявленої тематики дослідження. В найбільш загальному розумінні правосуб'єктність – це законодавчо встановлена можливість бути учасником правовідносин. Правосуб'єктність, безперечно, слід вважати одним із ключових компонентів правового статусу учасників бойових дій, зокрема – в частині їх соціального захисту. Це пояснюється тим, що від законодавчої фіксації правоздатності та дієздатності учасників бойових дій безпосередньо залежить не лише обсяг їхніх прав та обов'язків у даній сфері, але й практичні можливості реалізувати їх. Є підстави погодитись із точкою зору українського ученого М. Матузова, який вказує, що правосуб'єктність – це нерозривно пов'язані правоздатність та дієздатність – праводієздатність. Отже, правосуб'єктність – це узагальнююче поняття, яке відображує випадки, коли правоздатність та дієздатність постають неподільними в часовому вимірі [57].

Певну суперечність у розуміння правосуб'єктності юридичної особи вносить відсутність єдиного розуміння категорії «правосуб'єктність» взагалі. Так, запропоноване С. Алексєєвим розуміння правосуб'єктності як визнаної правопорядком юридичної якості особи, як абстрактної можливості бути суб'єктом права [1, с. 138]

сприйняте як в загальній теорії права, так і в теорії цивільного права. Наведена думка отримала подальший розвиток в ідеї про те, що не природа, не суспільство, а лише держава в дійсності визначає, хто і за яких умов може бути суб'єктом права, а, як наслідок, і учасником правовідносин, які якості він повинен мати.

Певного ступеня когнітивну хаотичність у розуміння правосуб'єктності юридичної особи вносить відсутність єдиного розуміння категорії «правосуб'єктність» взагалі. В юридичній літературі розповсюджене трактування, запропоноване С. Алексєєвим ще у 80-ті роки минулого століття розуміння правосуб'єктності як «... визнаної правопорядком юридичної якості особи, як абстрактної можливості бути суб'єктом права» сприйняте як в загальній теорії права, так і в теорії цивільного права. Втім, архаїзована думка отримала подальший розвиток в ідеї про те, що не природа, не суспільство, а лише держава в реальності визначає, хто, як і за яких умов може бути суб'єктом права, а, як наслідок, і учасником правовідносин, які якості він повинен мати. Лише законом і тільки ним може встановлюватися і визнаватися та особлива юридична якість, чи властивість, яка дозволяє особі чи організації стати суб'єктом права» [1, с. 154].

Розглянемо ще один елемент правового статусу учасників бойових дій – юридичні гарантії соціального захисту учасників бойових дій. Варто погодитись із думкою вітчизняного дослідника Б. Мартиненка, який вказує, що юридичні гарантії – це система взаємопов'язаних форм та засобів (матеріальних та процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист та реалізацію певних прав та відповідних обов'язків, а також конструктивний прояв принципу самозахисту права. Юридичні гарантії реалізують ідею такої синхронізації дій права та держави, коли одні форми, напрями та функції державно-правової регуляції та діяльності служать захисним механізмом для інших та навпаки. В процесі «... взаємної підтримки та

узгодженості різних частин та аспектів усього державно-правового комплексу, окремі спеціальні форми та конструкції юридичних гарантій прав і свобод особи здійснюють свою захисну роль» [35, с. 234].

Узагальнюючи вищевикладене, варто наголосити на адекватній вимогам соціально-політичним реаліям процедурі створення законодавства у сфері соціального захисту учасників бойових дій. Під поняттям «законодавство» пропонується розглядати корпус законів України, який фундується Верховною Радою України, котра за Конституцією є прерогативним органом законодавчої влади. Також до вказаного комплексу законів відносяться міжнародні договори, імперативність виконання яких визначається Верховною Радою України шляхом прийняття закону про ратифікацію конкретного договору (стаття 9 Конституції України). В узагальненому форматі законодавство – це зведення законів та інших нормативних актів, які приймаються Верховною Радою України та вищими органами виконавчої влади; це – укази Президента України, постанови Верховної Ради, постанови і декрети Кабінету Міністрів України.

Таким чином, у сучасних умовах необхідним бачиться зміщення акцентів дослідження із сутнісного, змістовного ракурсу системи прав учасників бойових дій на його процедурні характеристики, феноменологічний зріз якого і складає сукупність організаційних умов реалізації учасниками бойових дій свого права на соціальний захист. Однак подібний стан речей слід розглядати скоріш як намір найбільш повно описати правовий феномен, ніж його вихідні властивості. В такий спосіб реалізується поступова кристалізація базових ознак цивільного права, котрі не демонструють жорсткої залежності від термінів, які застосовуються для їх змістовної експлікації.

РОЗДІЛ 2.
СИСТЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА
РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З
КОЛИШНІМИ ВОЇНАМИ – УЧАСНИКАМИ АТО / ООС

2.1. Діяльність щодо реабілітації колишніх воїнів – учасників АТО / ООС у системі соціальних служб

Контекстуальний ландшафт дослідження обумовлює закономірність твердження відносно того, що не тільки відносини в сфері соціального захисту певних категорій населення є предметом права, але й ті, що виникають як результат вказаних відносин, спрямованих на забезпечення державою можливості реалізувати права і свободи людини та громадянина. Це ті відносини, які є наслідками розвитку відносин у соціальній сфері, які, своєю чергою, виступають причиною. При цьому категорії «причина» і «наслідок» вживаються не довільно, але в суцільно діалектичному розумінні в частині вчення про різновиди детерміністських взаємозв'язків між процесами та явищами в соціальному середовищі (соціальний детермінізм). Іншими словами, тільки ті суспільні відносини, які перебувають у межах предмета права, є об'єктивно закономірним і необхідним наслідком дії причини (не умови, не кореляту, не іншого чинника, а саме причини), найбільш наближеним і безпосереднім її результатом. До таких відносин, зокрема, належать і відносини в галузі соціального захисту.

Необхідно зауважити: концептуальний аналіз напружених колізій – політичних, соціальних, економічних, культурних – характерних для сучасної України, треба вибудовувати, виходячи з принципів, які визначають загальну консенсусну парадигму регулювання процесів, що є властивими вітчизняній соціальній системі. При цьому детермінанти ключових аспектів функціонування соціальної системи України постають адекватними проявами соціально та політично значущих схем

взаємодії в конкретних, зумовлених специфічними умовами історичного розвитку особливостях еволюції та функціонування національно-державних утворень, інститутів громадянського суспільства, організацій світського та релігійного спрямування.

Слід також наголосити на тому, що у напрямку роботи соціальних служб, зокрема щодо учасників бойових дій, розроблені та здійснюються: Державна програма зайнятості населення, Національна програма громадських робіт, Цільова державна програма зайнятості молоді, Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності тощо. Прийнято закони, укази президента, постанови Кабінету Міністрів України щодо оплати праці, державної допомоги, компенсацій, субсидій, пільг та інших соціально спрямованих підтримок учасників бойових дій [55].

Аксіоматичним постає твердження відносно того, що військова служба в зоні бойових дій супроводжується комплексом доволі потужних психотравмуючих чинників: військовий побут із його аскетизмом, звуження простору свободи, відірваність від звичного побуту. Необхідність виконувати понадскладні завдання, тривожна напруженість і страх поранення або смерті, невизначеність особистих перспектив – усе це закономірно впливає на стан військовослужбовця і, значною мірою, супроводжує екскомбатанта нерідко все життя. В той же час у ветерана формується певний комплекс соціальних, емоційно-позитивних мотивів, які в умовах сучасності активно підтримуються суспільством. У колективній уяві воїн – це захисник Батьківщини, родинного вогнища, слабких і незброєних. Усвідомлення високої місії захисника певною мірою компенсує негативні чинники бойової служби, синергетична дія яких провокує розвиток психосоматичних розладів майже в усіх колишніх учасників АТО / ООС. При цьому варто констатувати, що ставлення суспільств до своїх захисників, на жаль, неоднозначне. Героїзація учасників бойових дій на сході України,

маніфестація їх соціальної значущості нерідко «анігілюється» байдужістю і навіть ворожістю окремих громадян, чиновницьким бюрократизмом, адміністративною недолугістю.

За таких умов, як свідчать факти реального життя, число колишніх учасників АТО / ООС, уражених посттравматичним військовим синдромом, постійно зростає, незважаючи на відносну стабілізацію ситуації в зоні бойових дій. Саме якісна недостатність певних аспектів соціальної роботи з учасників бойових дій на сході України примушує наукову і політично-адміністративну спільноту поставити питання щодо цілісності процесу, зокрема – соціально-психологічної та медично-реабілітаційної роботи з вказаною категорією населення України. Формат соціальної роботи передбачає такого ступеню її оптимізацію, коли динамізм механізмів реалізації не викликає контрпродуктивної диспропорції в його здійсненні, стимулює і певним чином каталізує позитивні складові соціально-психологічної та медично-реабілітаційної роботи з учасниками бойових дій на сході України. В такому контексті дослідження механізмів даного процесу, його місця в суспільному житті, взаємовідносин учасників бойових дій і суспільства – соціального оточення та соціального середовища – постає вельми актуальним.

Відтак, серед невід’ємних прав колишніх учасників АТО / ООС є право на фізичну і соціальну реабілітацію, здійснення якої покладається на державні органи, а також постає частиною діяльності інститутів громадянського суспільства – організацій, спілок, союзів, фондів тощо. Є підстави для констатації наявності доволі значної, однак несистематизованої кількості нормативно-правових актів, які – так або інакше – безпосередньо або опосередковано завдають регулювальний вплив на збереження / підтримку сприятливого соціального клімату. Безумовно, подібна ситуація не може конструктивно впливати на підвищення рівня соціального захисту і підтримки, оскільки вимагає від

суб'єктів контролювального блока механізму управління системою забезпечення соціального захисту значних ресурсів, спрямованих, серед іншого, на моніторинг правового регулювання як такого (в аспекті спостереження за дійсністю, змінами та іншим), а також його ефективності, забезпечення зворотного зв'язку з суб'єктами правотворчості для оперативного реагування на дисбаланс соціальних запитів і правових умов соціального забезпечення конкретної соціальної групи – учасників бойових дій на сході України.

У даному блоці дослідження мова піде про реабілітацію (як складову соціальної роботи) колишніх учасників АТО /ООС у діяльності соціальних служб. Акцент зроблено на тому, що реабілітація військовослужбовців, які перебували в екстремальних умовах протягом певного часу, безпосередньо пов'язана з адаптацією – «це не тільки процес, але і властивість будь-якої живої саморегулювальної системи. Дана властивість для людини, як біосоціальної системи, є інтегральною, обумовленою особливостями розвитку фізіологічного та психічного рівнів і отже розглядається як властивість особистості в цілому» [34, с. 30].

Для максимально вичерпного розуміння змісту терміну «реабілітація військовослужбовців» треба розпочати з уточнення ключових дефініцій. Перш за все, сьогодні не існує єдиного загальновизнаного визначення поняття «реабілітація». Саме слово етимологічно походить від англійського *rehabilitation* – «відновлення можливостей». Слід вказати, що поняття «реабілітація» було введено в науковий обіг у кінці XIX століття і стосувалося виключно медичної допомоги. Воно трактувалося при цьому як медико-соціальне відновлення на основі будь-якої (професійної) діяльності. В історичній ретроспективі термін «реабілітація» отримав міжнародне визнання після Першої світової війни (1914 – 1918 роки), коли з'явилося багато інвалідів війни, для яких відкривалися спеціальні шпиталі, де широко

використовувалися різні методи відновлювального лікування. З плином часу, мірою поглиблення знань про людину і соціум, поняття «реабілітація» стало активно використовуватися і в інших сферах наукового знання, зокрема, в психології, педагогіці, політології, соціології тощо.

У контексті соціальної роботи, реабілітація, на думку вітчизняного дослідника Ю. Бриндікова «... не тільки відновлення здоров'я клієнта (в разі інвалідності), а більш широко, як відновлення соціального статусу людини, групи людей, втраченого або зниженого через проблеми, що призвели до важкої ситуації» [10, с. 53].

Також формується нова організаційно-управлінська структура реалізації соціальних умов життя учасників бойових дій АТО / ООС, їхньої взаємодії з суспільством, у якому живе та розвивається особистість. Ці умови впливають на свідомість і поведінку ветерана, вони формуються в суспільстві та регулюються соціальними інститутами, зокрема – фахівцями в сфері соціальної роботи. Чим ширший спектр компонентів соціального середовища, тим динамічніше розвивається суспільство, тим вищим є рівень і характер можливостей для самореалізації людини, прояву її індивідуальних здібностей та творчого потенціалу. Монолітність та варіабельність сприятимуть покращенню соціальних умов життя колишніх учасників бойових дій, котрі в умовах ворожої агресії є цінним соціальним капіталом українського суспільства [31].

Варто зазначити, що характеристика регулювання в сфері реабілітації військовослужбовців – колишніх учасників АТО / ООС, впорядкування відповідного нормативно-правового матеріалу, крім описової загальнотеоретичної функції спрямовано також і на виконання практико-перетворюючої функції. Вона повинна реалізовуватися, по-перше, на базі формування матриці системно-правових зв'язків і, по-друге, в перспективі – в створенні системи моніторингу ефективності

функціонування механізму правового регулювання в сфері соціального захисту (зокрема – реабілітації) колишніх учасників АТО / ООС, конкретно – правових умов соціального захисту, забезпечення яких – інформаційне та наукове – в значній мірі залежить від наявності чітко структурованого, повного та своєчасного знання про відповідні компоненти правового регулювання.

Варто наголосити на тому, що військовослужбовці, які виконували службові обов'язки на сході України, вимагають підвищеної соціальної уваги, надання психологічної допомоги, проведення реабілітаційних заходів. Сучасна українська армія інтегрує в свої структури десятки тисяч молодих людей, частина яких бере безпосередню участь у бойових діях. Після демобілізації екскомбатанти повертаються у цивільне життя, вносячи в нього всі набуті особливості мілітаризованої свідомості та істотно впливаючи на подальший розвиток як особистості так і суспільства. Спектр впливу чинників війни на людину надзвичайно широкий, при цьому набагато більший масштаб мають пом'якшені та віддалені в часі наслідки війни, що впливають не лише на психофізичне здоров'я військовослужбовців, але й на їхню громадянську позицію, політичні преференції, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій тощо, потребуючи науково обґрунтованої комплексної реабілітації. Реабілітація військовослужбовців передбачає «систему медичних, психологічних і професійних заходів, спрямованих на попередження розвитку патологічних процесів, які призводять до втрати працездатності; ефективно і раннє повернення військовослужбовців до професійної діяльності» [58, с. 151-152].

Про комплексну реабілітацію військовиків, які виконували службові обов'язки на сході України науковці говорять у зв'язку з різними соціальними проблемами, а також соматичними і психічними захворюваннями (дисфункціональними розладами). Факти реального

життя свідчать: військовослужбовці, котрі повернулися з війни, не змогли знайти свого місця в житті, або знаходять його з великими труднощами. І причини в основному не матеріального характеру, а саме соціально-психологічного, суспільство свідомо чи несвідомо дистанціювало ветеранів, які повернулися в суспільство «іншими», не схожими на решту людей – із своїми проблемами, вирішувати які суспільство намагається, але не завжди вдало і результативно.

З огляду на викладене вище стає очевидним, що діяльність щодо реабілітації колишніх учасників АТО / ООС у системі соціальних служб в умовах сучасності постає важливим науково-практичним завданням держави і суспільства.

2.2. Зміст форм і засобів, покладених в основу соціальної роботи з колишніми воїнами – учасниками АТО / ООС

Будь-яка нова система для свого успішного подальшого існування повинна зняти, хоча б частково (в ідеалі – повністю) недоліки і вади попередньої системи. Є підстави стверджувати, що раціонально організована система соціальної роботи з колишніми учасниками АТО / ООС сприятиме відновленню здібностей військовослужбовців до нормальної життєдіяльності – фізичної і духовної, дасть змогу запобігти появі стресових розладів, а також посттравматичних стресових розладів. Захист соціальних, політичних, економічних та юридичних інтересів колишніх учасників АТО / ООС постає одним із пріоритетних завдань розбудови української держави, процесів реформування та є яскравим показником цивілізованості країни, її готовності до вступу в співдружність європейських країн. Суперечливість та багатогранність функціонування соціальної системи зумовлені, в першу чергу, тією обставиною, що вони визначаються спорадично-еклектичним, постійно

змінюваним комплексом соціально-політичних, культурно-духовних і матеріально-економічних чинників суспільного життя.

Взагалі кажучи, різного роду позиції, настанови, аспекти, норми, канони та регламентації мають безумовний вплив на формування уявлень щодо суспільної гармонії, справедливості та солідарності. Наразі система вимірювання ефективності розробки та реалізації соціальної політики в державі розроблена недостатньо, потребує вдосконалення та наукового обґрунтування. Важливим завданням є розробка системи спеціальних показників (критеріїв) статистичного чи соціального характеру, аналіз яких дасть змогу об'єктивно оцінювати дієвість соціально-спрямованих заходів. При визначенні генеральних напрямків соціальної політики держави дії уряду мають бути скерованими на створення умов щодо виконання зобов'язань перед громадянами стосовно реалізації прав і свобод людини, забезпечення певного рівня соціальних стандартів, а також створення гідних умов життя для всіх громадян, а особливо – для тих категорій осіб, котрі мають особливі заслуги перед Батьківщиною.

Сучасна вітчизняна наука небезпідставно стверджує, що соціальна робота є основним механізмом реалізації соціальної політики держави. «Це означає, що ті, хто здійснює соціальну роботу, покликані професійно та відповідно до встановлених суспільством вимог створювати умови для вирішення гострих соціальних, соціально-економічних, психосоціальних та інших проблем людей. Причому, основними завданнями соціальних працівників є сприяння зменшенню ризиків і негативних впливів ринкової економіки на життєву ситуацію особистості та створення умов для її кращої адаптації та ресоціалізації в скрутних життєвих обставинах. Сьогодні, коли в світі та і в українському суспільстві стрімко розвивається складна соціально-економічна та соціально-політична ситуація, котра є причиною виникнення, загострення та поглиблення цілої низки негативних явищ у

житті простих громадян, існує загроза соціальній безпеці всього суспільства. Саме в такі непрості періоди розвитку суспільних відносин соціальна робота виступає важливим їх регулятором та набуває особливого значення та актуальності» [30, с. 73].

Доречно відзначити, що в процесі застосування методів соціальної роботи і медичних заходів у контексті реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій використовуються різні наукові підходи: комплексний, компенсаційний, акмеологічний тощо, однак найбільш ефективним є мультидисциплінарний підхід. Саме він дає змогу найбільш ґрунтовно вирішувати комплекс медичних, соціальних, психологічних, педагогічних, юридичних і навіть політичних проблем. Мультидисциплінарний підхід базується на скоординованій співпраці соціальних працівників, медиків, соціологів, психологів, волонтерів, громадських активістів тощо.

Подібний контекст обумовлює можливість припущення, відповідно до якого соціальна робота з колишніми учасниками АТО / ООС здійснюється в обстановці домінуючого стресового напруження та потужних емоційних і фізичних навантажень. Сучасні українські дослідники наголошують на тому, що мультидисциплінарний підхід – це шлях синхронізованої дії членів мультидисциплінарної команди з чітко розподіленими функціональними обов'язками. Це дає можливість знизити ймовірність появи синдрому емоційного вигоряння серед членів команди. Крім чіткого розподілу функціональних обов'язків мультидисциплінарність передбачає взаємну компліментарність (доповнюваність) командних дій. Переваги вказаного стилю роботи – в тому, що результатом його є згуртована діяльність з апріорно співпадаючими цілями та чітким розподілом завдань, а також колегіальне прийняття рішень, за результати яких члени команди несуть як групову, так й індивідуальну

відповідальність; усі наявні хиби і недоліки ретельно обговорюються, після чого розробляються варіанти їх мінімізації або усунення [22].

Слід враховувати, що відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики «Про порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» – це така «форма організації роботи територіального центру, що надає соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах» [43, п. 1]. Цей підхід є інноваційним і здійснюється шляхом запровадження комплексу соціальних послуг членами різнопрофільної в професіональному сенсі команди, до складу якої входять не менше трьох осіб із числа фахівців соціальної роботи. Надання соціальних послуг такою спеціалізованою командою базується на принципах «... адресності та індивідуального підходу, доступності та відкритості, добровільності вибору отримання чи відмови від їхнього надання, гуманності, комплексності, максимальної ефективності використання бюджетних коштів, законності, дотримання стандартів якості, конфіденційності, соціальної справедливості» [43].

У даній частині нашої роботи ставимо за мету розгляд змісту форм і засобів, покладених в основу соціальної роботи з колишніми учасниками АТО /ООС. Спробуємо коротко охарактеризувати їх, використовуючи перелік стандартних функцій соціальних працівників.

1. Інформаційна функція. Певним ригоризмом постає твердження про те, що в сучасному світі інформація вирішує все. В контексті нашого дослідження вона має одне з першочергових значень для побудови моделі поведінки особистості та відповідного реагування на соціальні зміни. Важливим для громадян є «... надання інформації про: права людини та способи їх захисту в даних умовах; про нове в законодавстві; про умови отримання різних видів державної підтримки та допомоги; про можливості залучення інших (недержавних) ресурсів

для вирішення проблем; про способи подолання стресових станів тощо. Взагалі інформування завжди є дієвим способом мобілізувати ресурси завдяки збільшенню обсягу знань про форми та способи вирішення подібних проблем іншими, а також розширенню кола спілкування та отриманні додаткових даних щодо мережі соціальних установ, що опікуються різного роду проблематикою» [30, с. 76].

2. Соціально-діагностична функція полягає в прискіпливому вивченні особливостей конкретної соціальної групи, впливу на неї чинників середовища, в аналізі проблем конкретної групи та діагностиці ефективності процесу співпраці між фахівцем із соціальної роботи та особою, яка потребує соціального захисту, соціальної допомоги або (та) соціальної підтримки.

3. Прогностична функція уможливорює: передбачення можливого розвитку подій та процесів, програмування та прогнозування в близькій, середній та віддаленій перспективі сценаріїв впливу всіх інститутів суспільства на об'єкти професійної зацікавленості; моделювання соціальної поведінки всіх задіяних осіб; вибір змісту форм і засобів, покладених в основу соціальної роботи з особами, які потребують покращення життєвих умов, у сучасних вітчизняних контекстах – із колишніми воїнами – учасниками бойових дій на сході України.

4. Соціально-комунікативна функція забезпечує: організацію контактів з тими особами, котрі потребують підтримки й допомоги; створення комунікативного простору, активність якого сприяє інтеграції різного спрямування інститутів громадянського суспільства в діяльність соціальних служб; допомога соціальному працівнику в адекватному сприйнятті людини, котра потребує допомоги, розроблення і реалізація ефективних механізмів співробітництва соціального працівника і особи, яка потребує соціального захисту, соціальної допомоги або (та) соціальної підтримки.

5. Психотерапевтична функція полягає в організації консультування різних груп клієнтів, моніторинг і корекція міжособистісних інтерацій, кваліфікована допомога в соціальній реабілітації осіб, які потребують покращення життєвих умов; створення умов, які б сприяли соціальній адаптації зазначених осіб.

6. Правозахисна функція уможлиблює: використання законодавчих актів, законів і настанов у напрямку роботи з особами, які потребують соціального захисту, соціальної допомоги або (та) соціальної підтримки осіб; застосування правових норм для кваліфікованого захисту прав і свобод громадян; використання засобів державного примусу і забезпечення юридичної відповідальності відносно осіб, які припускаються безпосередніх або опосередкованих дій по відношенню до осіб, які потребують покращення життєвих умов.

7. Соціально-медична функція забезпечує: організацію кваліфікованої, науково обґрунтованої роботи, спрямованої на формування стійких навичок здорового способу життя, умінь щодо надання першої медичної допомоги, профілактики алко- та наркозалежності, культури здорового харчування, ознайомлення з санітарно-гігієнічними нормами; формування зваженого ставлення до шлюбу та сім'ї, утвердження гармонійної поведінки в контексті тріади «Людина – Суспільство – Природа».

8. Організаційно-адміністративна функція полягає в сприянні державних органів та інститутів громадянського суспільства діяльності соціальних служб в процесі надання різного роду послуг особам, які потребують соціального захисту, соціальної допомоги або (та) соціальної підтримки осіб; забезпечення синхронізованої взаємодії всіх структур, пов'язаних із соціальною роботою.

9. Соціально-економічна функція уможлиблює: надання різним категоріям населення, в даному контексті – учасникам бойових дій на сході України, інвалідам війни, а також іншим особам (дітям-сиротам,

одиноким людям, матерям-одиначкам тощо), які потребують соціального захисту, соціальної допомоги або (та) соціальної підтримки.

Наведений перелік функцій соціальної роботи можна розширити, зважаючи на прогресуюче зростання потреб громадян в контекстуальному просторі вітчизняних реалій.

Соціальна робота з колишніми учасниками АТО / ООС передбачає реалізацію різних форм і методів соціальної роботи та соціальних технологій, основними серед яких є *соціальний захист, соціальна допомога та соціальні послуги*. Відтак, вбачається доречним звернутися до висвітлення характерних рис вказаних напрямів соціальної роботи.

1. Соціальний захист у загальному вигляді слід розуміти як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування та гармонійного розвитку повноцінної особистості, виявлення й мінімізацію негативних чинників, які деструктивно впливають на неї, а також на створення умов для самовизначення особистості і ствердження її в суспільстві. Соціальний захист є складовою соціальної політики, реалізація якої в Україні характеризується певними проблемами. Як зазначає вітчизняний дослідник С. Костючков «... у соціальній політиці країн із перехідною економікою – від планової до ринкової – порушується монополія держави в регулюванні соціальної сфери, з'являються нові суб'єкти соціальної політики, це громадські (як релігійні так і світські) організації; благодійні та інші недержавні об'єднання; безпосередньо громадяни, котрі діють на принципах самопомоги; органи місцевого самоврядування; позабюджетні фонди; комерційні та бізнес-структури; професійні працівники, що займаються розробкою й здійсненням соціальної політики; волонтери» [27, с. 25].

В Україні конституційно (у статті 46) закріплено поняття «соціальний захист», яке «включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати

годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними» [26, ст. 46].

2. Соціальна допомога означає практику виплати пенсій, надання соціальної допомоги та забезпечення соціального догляду. Відповідно до міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства й дитинства, утримання і виховання за державні кошти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Слід розрізняти наступні види соціальної допомоги: матеріальне забезпечення в разі тимчасової або постійної непрацездатності; допомога, спрямована на реабілітацію інвалідів; консультативно-юридична допомога; безкоштовне забезпечення їжею, одягом та усім необхідним для нормального життя; психолого-педагогічна допомога; соціально-медична допомога; благодійна допомога від фондів, спілок, благодійних організацій тощо.

3. Соціальні послуги – сукупність певних дій, напрямок який обумовлюється профілактикою та усуненням складних життєвих обставин певної категорії громадян. Згідно зі статтею 1 нової редакції Закону про соціальні послуги соціальні послуги – це «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб / сімей, які в них перебувають» [17, ст. 1]. Основними цілями надання соціальних послуг є «профілактика складних життєвих обставин; подолання складних життєвих обставин; мінімізація негативних наслідків складних життєвих обставин [17, ст. 2]. У новій редакції Закони про соціальні

послуги 2019 року є чимало важливих змін, однією з головних, на наш погляд, є стаття 15 щодо створення реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг [17, ст. 15]. Згідно статті 16 даного закону класифікація соціальних послуг є такою: соціальна профілактика, соціальна підтримка, соціальне обслуговування [17, ст. 16]

Логіка розгляду даної проблеми формує підхід, у рамках якого обґрунтованими є наступні висновки:

а) соціальні права людини не мають самостійної достатності та не існують у відриві одне від інших прав – політичних, економічних, культурних; людина, яка володіє широким спектром прав і свобод, є наріжним каменем функціонування й розвитку громадянського суспільства та соціальної, правової держави;

б) звернення до ситуації ветерана, учасника бойових дій в контексті соціальної роботи, при аналізі українського суспільства та процесів його формування й розвитку має першочергове значення, мова в цьому випадку йде про ключові фактори його подальшого існування;

в) у процесі застосування методів соціальної роботи і медично-психологічних заходів у контексті реабілітації колишніх учасників АТО / ООС використовуються різні наукові підходи, однак найбільш ефективним є мультидисциплінарний підхід; саме він дає змогу найбільш ґрунтовно вирішувати комплекс медичних, соціальних, психологічних, педагогічних, юридичних і навіть політичних проблем;

г) взаємовідносини всіх суб'єктів соціальної роботи з колишніми учасниками АТО / ООС – особистості, суспільства, держави та системи соціальних інститутів, спираються на необхідність поєднання конструктивного співробітництва й продуктивної конкуренції всіх зацікавлених учасників даного процесу; підсилення конкурентних переваг або мінімізація (в ідеалі – подолання) конкурентних недоліків постають як когерентні процеси, зумовлюючи раціональне ринкове суперництво всіх акторів ринку соціальних послуг.

2.3. Модель соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) на рівні об'єднаної територіальної громади (ОТГ)

Логіка розгляду заявленої дослідницької проблеми формує підхід, у межах якого актуальним є обґрунтування авторської моделі, яку пропонуємо називати *«Модель соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) на рівні об'єднаної територіальної громади (ОТГ)»* (далі – Модель). Графічне зображення авторської Моделі наведено на рисунку 2.1.

Дана *Модель*, на нашу думку, має містити в собі певний комплекс базових параметрів, кожен із яких є конкретним аспектом соціальної роботи з колишніми учасниками АТО / ООС. Подібний контекст обумовлює необхідність звернення до поняття моделі як такої, а також соціальної моделі зокрема. У широкому розумінні модель – це зразок, відтворення будь-чого, «схема будь-якого процесу або явища в природі та суспільстві» [6, с. 375].

Заявлена проблематика формує підхід, у межах якого обґрунтованим є таке твердження: суть кризи сучасної вітчизняної моделі соціальної роботи у вичерпаності її суспільної адекватності, тому перед суспільством у цілому та перед ученими і практиками постало завдання приведення всіх структурних ланок соціальної роботи у відповідність із ознаками постіндустріальної, глобалізованої культури.

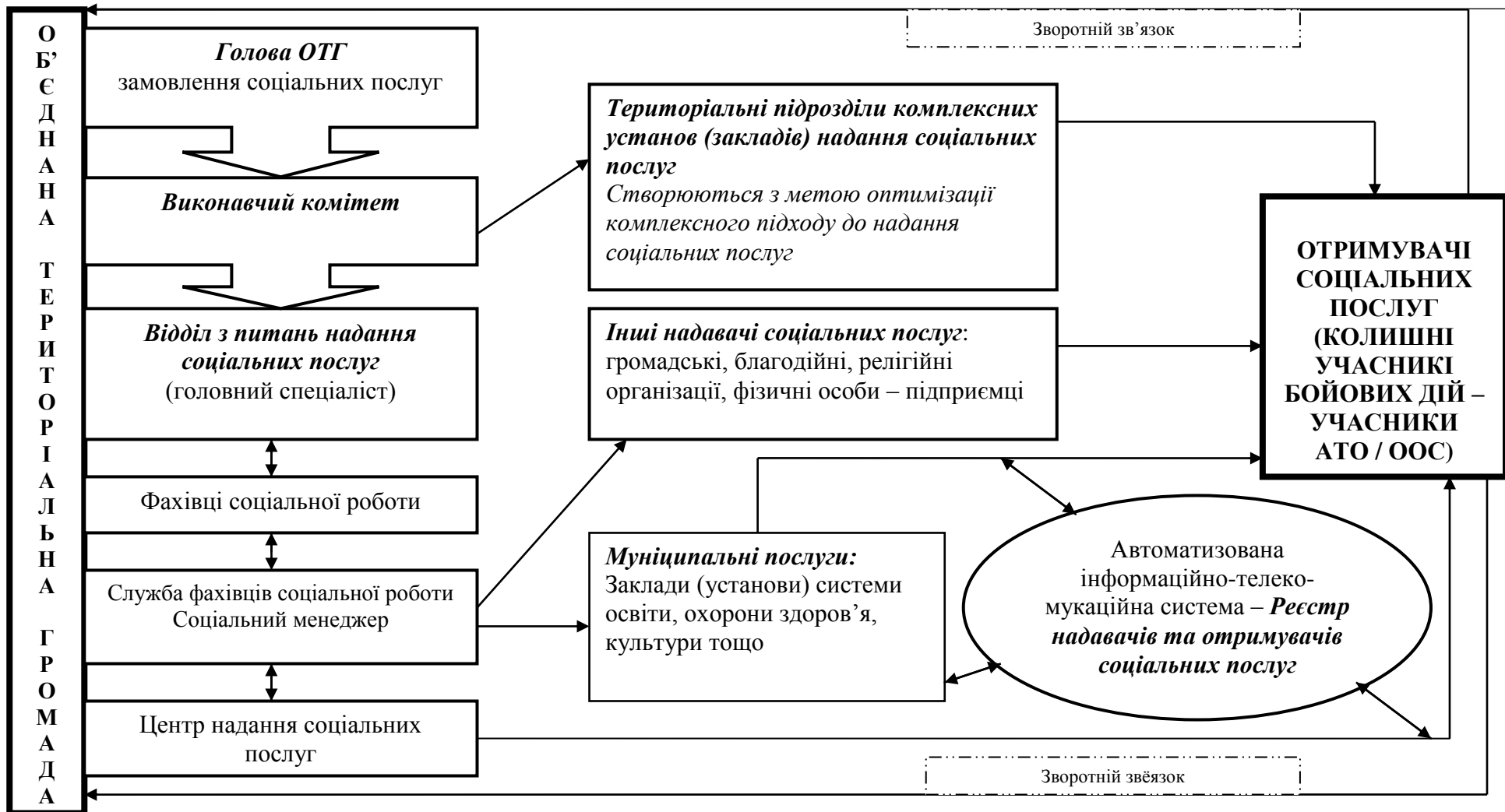

Рис.2.1. Модель соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) на рівні об'єднаної територіальної громади (авторська розробка)

При цьому адекватність слід розглядати розлого – як необхідний комплекс світоглядних положень, знань, умінь, досвіду, особистісної зацікавленості, що зумовлює вирішення певних питань і особистої відповідальності, якість сприйняття людиною стимулів внутрішнього й оточуючого світу, завдяки чому вона обирає оптимальну для цієї ситуації систему реакцій – модель поведінки, конструктивно оцінює та продуктивно нормалізує життєві ситуації.

Теоретичним підґрунтям Моделі є чисельні наукові розвідки як вітчизняних так і зарубіжних дослідників. Огляд наукової літератури з теми дослідження довів, що особливості здійснення соціальної (зокрема – реабілітаційної) роботи з військовослужбовцями і екскомбатантами проаналізовано Н. Алаликіною, В. Алещенко, В. Березовцем, Ю. Бриндіковим, А. Денисовим, О. Караяні, С. Костючковим, В. Могільовим та іншими ученими. Проблема використання методу моделювання у наукових дослідженнях займалися Ю. Бриндіков, Б. Глінський, В. Сафронова, І. Стеценко, В. Томашевський та інші. Серед іноземних фахівців провідним експертом, який співпрацює з українськими науковцями та практикаками в рамках проекту ТАСІС «Посилення регіональних соціальних служб в Україні», що здійснює Британська Рада за фінансової підтримки Європейського Союзу, доцільно виділити Р. Тофтісову-Матерон, а також К. Ньюмен, М. Трейсі, І. Фулц. Однак, попри вельми солідний корпус наукових розвідок, слід констатувати нестачу теоретичного матеріалу щодо розробки системи соціальної роботи з військовослужбовцями-учасниками бойових дій на сході України.

Розробляючи *Модель*, ми звернулися до *методу моделювання*, що означає «метод наукового дослідження; основу розроблення нової теорії; механізм визначення перспективи розвитку» [48, с. 248].

Своєю чергою, модель взагалі розуміють як зразок, що «відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для

одержання нових знань про об'єкт» [12, с. 989]. У контексті здійснення соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС) *модель можна розглядати як комплекс взаємопов'язаних компонентів, спрямованих на послідовне і максимально ефективно використання засобів і методів соціальної роботи з визначеною групою клієнтів.*

Значення Моделі. Розроблена нами авторська **Модель** інтегрує зусилля не тільки різнопрофільних фахівців (спеціалістів із соціальної роботи, медиків, психологів), але й сприяє активній співпраці державних соціальних установ, громадських організацій, фондів тощо, які здійснюватимуть комплексну роботу з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасниками АТО / ООС). Запропонована модель має не тільки теоретичне, але й конкретно-практичне значення, оскільки пов'язана з реальною практикою роботи соціальних установ, які здійснюють послідовну, комплексну, перспективно-орієнтовану роботу з українськими екскомбатантами.

Слід прийняти оцінку ситуації, сформульованої стосовно соціальної роботи з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України такою, що зумовлює активізацію надання соціальних послуг представникам вказаної категорії громадян саме в громадах. Соціальні послуги, як комплекс дій, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання та мінімізацію наслідків, мають на меті попередження вразливості особи, сім'ї або громади на локальному рівні самоврядування – на рівні ОТГ (об'єднана територіальна громада).

Правовий базис Моделі. Закони України «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», «Про органи самоорганізації населення», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку», «Про статус

ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про реабілітацію інвалідів в Україні».

Запропонована *Модель* передбачає наявність і функціонування не двох діючих осіб – надавача соціальних послуг і отримувача їх, а трьох – повноцінним і повноправним суб'єктом процесу надання соціальних послуг є ОТГ. Згідно Закону України «Про соціальні послуги» *надавачами соціальних послуг* є «... юридичні та фізичні особи, фізичні особи-підприємці, включені до розділу «Надавачі соціальних послуг» Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг» [17, ст. 1]. Надавачами соціальних послуг можуть бути державні або комунальні установи, згідно вищезгаданого закону «... установи / заклади надання соціальних послуг (стаціонарні, реабілітаційні, тимчасового перебування); інші установи / заклади соціальної підтримки (обслуговування), у тому числі спеціалізовані служби підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі» [17, ст. 13].

А *отримувачами соціальних послуг* є «особи / сім'ї, які належать до вразливих груп населення та / або перебувають у складних життєвих обставинах, яким надаються соціальні послуги;» [17, ст. 1]. Відповідно до статті 11 вказаного Закону *уповноваженими органами системи надання соціальних послуг* є, серед іншого, *ради об'єднаних територіальних громад* [17]. Отримувач соціальних послуг має право, серед іншого, на «... отримання соціальних послуг відповідно до умов та порядку їх надання, визначених законодавством про соціальні послуги та договором про надання соціальних послуг», а також на «...повагу до честі і гідності, уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів системи надання соціальних послуг» [17, ст. 12].

Об'єднана територіальна громада (ОТГ) структурно представлена: головою ОТГ, котрий є практично замовником соціальних послуг з боку надавачів та від імені мешканців громади –

потенційних споживачів (отримувачів) певного контенту соціальних послуг; важливу роль відіграє **виконавчий комітет**, функції якого полягають в реалізації рішень, прийнятих на рівні ОТГ. **Відділ з питань надання соціальних послуг** структурно підпорядковується виконавчому комітету та керується головним спеціалістом – фахівцем соціальної роботи. Помітну роль у процесі надання соціальних послуг на рівні ОТГ відіграють **фахівці соціальної роботи** і **соціальні менеджери**, пов'язані функціонально з Центром надання соціальних послуг. В ОТГ надаються **муніципальні послуги** – через заклади освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Один із ключових компонентів **Моделі** є автоматизована інформаційно-телекомукаційна система – **Реєстр надавачів та отримувачів соціальних послуг**. У ньому сконцентровано інформацію щодо надавачів соціальних послуг із зазначенням повноважень, юридичного статусу, фінансового стану тощо. Дані щодо споживачів соціальних послуг містять розлогу інформацію щодо їх правового і соціального статусу, характеру і обсягів необхідних послуг, можливостей зворотного зв'язку. **Зворотній зв'язок** є обов'язковим елементом соціальної моделі, він забезпечує реакцію системи на «виході» (за Д. Істоном) у вигляді вимог, побажань, преференцій тощо.

Модель набуває **практичної значущості** саме в умовах децентралізації, коли органи місцевого самоврядування приймають на себе функції, характерні для державних органів. Як можна бачити, соціальні послуги надаються на базовому рівні ОТГ через відділ соціального захисту населення, у штаті якого передбачені головні спеціалісти. З відділом функціонально пов'язана служба фахівців із соціальної роботи (ФСР), ключовими посадами в якій є «фахівець із соціальної роботи» та «соціальний менеджер»: вони є обов'язковими в кожній громаді. Завдання соціального менеджера полягають у плануванні, організації, координації та оцінюванні потреб населення у соціальних послугах, моніторингу якості соціальної роботи, а також

надання соціальних послуг у масштабі територіальної громади. Фахівець, який надає соціальні послуги, проводить оцінку потреб потенційних споживачів послуг; планує та надає соціальні послуги, а також представляє інтереси споживачів соціальних послуг в установах та організаціях. Зважаючи на актуальні потреби в конкретній громаді, пропонуємо передбачити посаду соціального менеджера по роботі з колишніми воїнами-учасниками бойових дій на сході України (учасникамив АТО / ООС).

Необхідно додати, що з метою оптимізації та комплексного підходу до надання соціальних послуг в ОТГ утворюються (можуть формуватися) **комплексні установи/заклади надання соціальних послуг**, підрозділи яких – структурні або відокремлені (територіальні) надають соціальні послуги споживачам з числа конкретних груп населення ОТГ. Аналіз механізму надання соціальних послуг у розвинених європейських країнах свідчить про розвиток соціального партнерства шляхом децентралізації соціальних послуг, структурування великих закладів, установ і центрів з ускладненими схемами будови, що сприяє підвищенню рівня доступу громадян до соціальних, медичних, освітніх, культурних та інших служб. Реальною є формула: «Не людина іде в соціальну службу, а служба прямує до людини». Це особливо актуально для колишніх воїнів-учасників бойових дій на сході України (учасників АТО / ООС), для котрих релятивізація соціальних послуг – особливо для осіб із наслідками поранення та/або хронічних захворювань.

Враховуючи вищевикладене, фактично можна говорити про те, що децентралізація сфери соціальних послуг є вигідною всім суб'єктам вказаного процесу: самі одержувачі послуг, зокрема – учасники бойових дій на сході України (учасники АТО / ООС), оскільки вони одержать доступ до соціальних послуг, які краще задовольняють їх потреби. Очевидний вигравш отримують і громади, оскільки вони краще

підклучатимуться про своїх членів і, що є особливо важливим, самі вибудовуватимуть стратегію оптимізації вирішення своїх проблем. Безумовний профіт має і держава: обмежені бюджетні ресурси використовуватимуться ефективніше, а відтак – громадяни будуть краще забезпечені соціальними послугами, яких вони потребують.

ВИСНОВКИ

1. Реформа системи надання соціальних послуг і соціального обслуговування учасників бойових дій на сході України (учасників АТО / ООС) має на меті перенесення фокусу уваги з фінансування закладів на задоволення потреб даної специфічної категорії громадян, підвищення рівня доступу ветеранів до соціальних, медичних, освітніх, культурних та інших служб, а також розширення діапазону цих послуг та підвищення результативності їх надання. Необхідно докладно вивчити ситуацію і на місцевому (локальному), і на регіональному, і на центральному рівнях; важливо також прискіпливо прорахувати наперед трансформаційні наслідки у такій важливій сфері, як соціальна робота з ветеранами бойових дій на сході України (учасників АТО / ООС).

2. Сучасна система соціального захисту колишніх учасників АТО / ООС не готова до ефективного вирішення проблем у цій сфері суспільного життя. Державна політика у сфері соціального захисту ветеранів бойових дій призводить до того, що дана категорія громадян України почуває себе не просто соціально незахищеною, але й взагалі непотрібною своїй державі, яку вони відстоюють і продовжують захищати. Недооцінка важливості такої роботи призводить до формування у колишніх учасників АТО / ООС комплексу девіантних поведінкових моделей, які нерідко не відповідають загально визнаним демократичним цінностям.

3. Важливим інструментом соціальної політики в сучасній Україні є національне законодавство, як основа нормативно-правової діяльності. Реакція соціуму на соціально-правові проблеми в сучасних національних реаліях носить, зазвичай, опосередкований характер – реакцію породжує не соціальна проблема, але, головним чином, її наслідки для суспільного життя. Актуалізована сучасною вітчизняною юридичною наукою проблема прав та обов'язків учасників бойових дій, їх правосуб'єктність,

що включає правоздатність та дієздатність, юридичні гарантії є загальновідомою, але продуктивні способи її вирішення потребує інтенсивного наукового пошуку з подальшим практичним втіленням.

4. Якісні недоліки певних аспектів соціальної роботи з учасників бойових дій на сході України примушує наукову і політично-адміністративну спільноту поставити питання щодо цілісності процесу, зокрема – соціально-психологічної та медично-реабілітаційної роботи з вказаною категорією громадян України. У вітчизняних реаліях формується нова організаційно-управлінська структура реалізації соціальних умов життя учасників бойових дій АТО / ООС, їхньої взаємодії з суспільством, в якому живе та розвивається особистість.

5. Соціальна робота з колишніми учасниками АТО / ООС передбачає реалізацію різних форм і методів соціальної роботи та соціальних технологій, основними серед яких є соціальний захист, соціальна допомога та соціальні послуги. Взаємовідносини всіх суб'єктів соціальної роботи з колишніми учасниками АТО / ООС – особистості, суспільства, держави та системи соціальних інститутів, спираються на необхідність поєднання конструктивного співробітництва й продуктивної конкуренції всіх зацікавлених учасників вказаного процесу.

6. Зміст і глибина кризи сучасної вітчизняної моделі соціальної роботи – у вичерпаності її суспільної адекватності, тому перед суспільством у цілому та перед ученими і практиками постало завдання приведення всіх структурних ланок соціальної роботи у відповідність із ознаками постіндустріальної, глобалізованої культури. Децентралізація сфери соціальних послуг є конструктивною для усіх суб'єктів вказаного процесу: для самих одержувачів послуг, зокрема – учасників бойових дій на сході України (учасники АТО / ООС), оскільки вони отримають доступ до соціальних послуг, які краще задовольняють їх нагальні життєві потреби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х т. Т. 2. / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1981. – 360 с.
2. Алещенко В. І. Військова психологія: ретроспективний аналіз та подальший розвиток / В. І. Алещенко // Теорія і практика управління соціальними системами. 2015. – № 2. – С. 46–53.
3. Алещенко В. І. Соціальна політика в Збройних Силах України: проблеми та шляхи їх розв'язання / В. І. Алещенко // Наука і оборона. – 2005. – № 2. – С. 38–44.
4. Багрій В. Н. Особливості соціально-педагогічної роботи соціального працівника із сім'ями військовослужбовців / В. Н. Багрій // Вісник Національного університету оборони України. – 2013. № 2 (33). – С. 7–10.
5. Бедюк М. В. Особливості реалізації програми «Психологічна допомога бійцям АТО та їхнім сім'ям» / М. В. Бедюк // Збірник наукових праць РДГУ. – 2016. – Вип. 6. – С. 18–21.
6. Бибик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бибик, Г. М. Сюта; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
7. Бриндіков Ю. Л. Загальнонаукові аспекти розробки системи комплексної реабілітації військовослужбовців збройних сил України учасників бойових дій / Ю. Л. Бриндіков // Педагогічні науки: зб. наук. праць. Херсонський державний університет. – 2017. – Вип. LXXIX (79). – Том 2. – С. 201–206.
8. Бриндіков Ю. Л. Методологічні підходи до моделювання системи організації комплексної реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій / Ю. Л. Бриндіков // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»: збірник наукових праць. – 2018. – Вип. 1 (42). – Ч. I, II. – С. 29–32.

9. Бриндіков Ю. Л. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до реабілітаційної діяльності з комбатантами на основі використанням інноваційних методик та підходів як вимога часу. Ю. Л. Бриндіков // Педагогічна наука в Україні за роки незалежності: здобутки, прорахунки, перспективи: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Херсон, 15-16 листопада 2017 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 143–146.
10. Бриндіков Ю. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб: дис. докт. пед н. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Ю. Бриндіков. – Тернопіль, 2018. – 559 с.
11. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права: навчальний посібник / Ю. А. Ведерніков, А. В. Папірна. – К.: Знання, 2008. – 333 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Бусел В. Т. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.
13. Гіда Є. О. Теорія держави та права: підручник / Є. О Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін. – К.: ФОП О. С. Ліпкан 2011. – 576 с.
14. Гошовська В. А. Актуальні питання гуманітарної та соціальної політики в Збройних Силах України / В. А. Гошовська // Наука і оборона. – 2004. – №. 2. – С. 7–13.
15. Гусарев С. Д. Теоретичні аспекти забезпечення правового статусу особистості в Україні / С. Д. Гусарев // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного ін-ту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 38-43.
16. Єжова Т. Є. Зміст і завдання соціальної реабілітації. Соціальна педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. Закладів / Т. Є. Єжова; за ред. О. В. Безпалько. – К.: Академвидав, 2013. – С. 101–110.

17. Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
18. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 із змінами; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
19. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» № 2268-VIII від 18.01.2018; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>
20. Закон України про соціальні послуги: завдання та переваги; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/519/12.2019_1.pdf
21. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / І. Д. Зверева. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
22. Золотарьова Ж. М. Проблеми формування та впровадження мультидисциплінарного підходу в системі паліативної і хоспісної допомоги / Ж. М. Золотарьова // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2012. – № 4 (54). – С. 68–72.
23. Іващенко С. Н. Особливості побудови фазової моделі фізичної реабілітації військовослужбовців, що постраждали внаслідок бойових дій / С. Н. Іващенко, Л. Я. Шахліна, О. Б. Лазарева // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2016. – Вип. 3 (72). – С. 63–67.
24. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс: навчальний посібник / В. М. Кириченко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
25. Кокун О. М. Психологічна робота з військовослужбовцями-учасниками АТО на етапі відновлення: методичний посібник / О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.

26. Конституції України 28 червня 1996 року; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
27. Костючков С. К. Основи соціальної держави та громадянського суспільства: навчальний посібник / С. К. Костючков. – Херсон: Айлант, 2016. – 256 с.
28. Костючков С. К. Політичні соціалізація студентів в контексті гуманізації освітнього процесу / С. К. Костючков // Розвиток творчого потенціалу майбутнього фахівця: монографія. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2014. – С. 374–419.
29. Кравченко М. В. Основні проблеми соціального захисту учасників АТО / М. В. Кравченко // Аспекти публічного управління. – 2015. № 11–12. – С. 36–43.
30. Кривоконь Н. І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні: навчальний посібник / Н. І. Кривоконь. – Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2012. – 320 с.
31. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічне забезпечення соціальної роботи: монографія / Н. І. Кривоконь. – Харків: в-цтво ФОП Олійник. 2011. – 480 с.
32. Лагутін В. Д. Людина та економіка: соціоекономіка. Навчальний посібник для вузів / В. Д. Лагутін. – К.: Просвіта, 1996. – 235 с.
33. Лукашевич В. Соціальний захист населення України в сучасних умовах: економічні засади / В. Лукашевич // Демократичне врядування: науковий вісник. Електронне фахове видання. – 2008. – Вип.2; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik2/fail/Lukashchykevych.pdf
34. Маклаков А. Г. Основы психологического обеспечения профессионального здоровья военнослужащих: дис... д-ра псих. наук : 19.00.03 / А. Г.Маклаков. – СПб, 1996. – 395 с.

35. Мартиненко Б. Д. Детермінація гарантій прав і свобод людини / Б. Д. Мартиненко // Держава і право – 2006. – № 34. – С. 232–237.
36. Матяш М. Приказано выжить: война, которая не отпускает... / М. Матяш; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zn.ua/internal/prikazano-vyzhit-voyna-kotoraya-ne-otpuskaet-301951_.html
37. Медична та соціальна реабілітація: навчальний посібник / За заг. ред. І. Р. Мисули, Л. О. Вакуленко. – Тернопіль: ТДМУ, 2005. – 402 с.
38. Мельник О. В. Модель соціальної адаптованості учасників бойових дій на сході України / О. В. Мельник, С. О. Лукомська; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.academia.edu/37785799/Adaptation_model.pdf
39. Мельник А. П. Особливості психологічної реабілітації військовослужбовців, які перебували в умовах бойових дій / А. П. Мельник // Психологічні перспективи. – 2016. – Вип. 28. – С. 176–185.
40. Митько Я. В. Особливості правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій: автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення / Я. В. Митько. – Харків, 2019. – 29 с.
41. Митько Я. В. Поняття та елементи правового статусу учасників бойових дій / Я. В. Митько // Прикарпатський юридичний вісник. – 2017. – Вип. 1 (16). – Т.2. – С. 58-62.
42. Модель організації медико-соціальної реабілітації учасників АТО з інвалідністю: Методичні рекомендації / укл. Шевчук В. І., Беляєва Н. М., Яворовенко О. Б., Куриленко І. В. – Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. – 32 с.
43. Наказ Міністерства соціальної політики «Про порядок організації мультидисциплінарного підходу з надання соціальних послуг у територіальному центрі соціального обслуговування (надання

соціальних послуг)» №568 від 26.12.2011; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0354-12>

44. Невмержицький В. М. Психологічні аспекти військово-професійного відбору в сучасних умовах / В. М. Невмержицький // Вісник Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. – 2014. – Вип. 1 (38). – С. 270–275.

45. Ніздрань О. А. Активізація соціального капіталу як чинника підтримання психологічного здоров'я ветеранів війни на сході України / О. А. Ніздрань // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2015. – №4 (29). – С. 111-117.

46. Олексюк Н. С. Професійна підготовка фахівців соціальної реабілітації в Україні як вимога часу / Н. С. Олексюк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – 2016. – №6 (303). Ч. III. – С. 40–47.

47. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: методичний посібник / О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. – 170 с.

48. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / В. С. Пикельная. – Кривой Рог, 1993. – 374 с.

49. Повернення із зони бойових дій. Пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО / За ред. Т. М. Майстренко, переклад з англ. О. Л. Масик. 35 с.; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://informnapalm.org/wp-content/uploads/2014/12/Povernennya-iz-zony-bojovyh-dij.pdf>

50. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. №423 «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України»; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF>

51. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності» № 432 від 21.06.2017; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF>
52. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції» №416 від 10 вересня 2014 р.; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/416-2014-п>
53. Семигіна Т. В. Військовий конфлікт в Україні: виклики та можливості для соціальної роботи / Т. В. Семигіна // «Україна в сучасному світі: виклики і можливості»: збірник тез міжнародної наукової конференції викладачів, аспірантів і студентів. – К.: Акад. праці, соц. відносин і туризму, 2016. – С. 10-12.
54. Сирота А. І. Деякі проблеми удосконалення правового статусу органів державного управління / А. І. Сирота // Теоретичні та практичні проблеми становлення правової держави в Україні: матеріали доповідей і тези виступів наук. конф.; 4–5 травня 1995 року. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 107-112.
55. Соціально-психологічні складові соціальної роботи з учасниками бойових дій: методичний посібник. – Харків, 2014. – 130 с.
56. Соціальні послуги в громаді: новели законодавства; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Sotsialni-poslugy-v-gromad.pdf>
57. Теория государства и права: курс лекций / Под. ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.

58. Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я / Кол. авт.; упорядники – М. П. Бойчак, Я. Ф. Радиш, передмова та загальна редакція – В. Я. Білий, Б. П. Криштопа. – К.: Вид-во «Преса України», 2001. – 240 с.
59. Тополь О. В. Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції / О. В. Тополь // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 124. – С. 230–233.
60. Тохтамиш О. М. Реабілітаційна психологія: навчально-методичний посібник / О. М. Тохтмиш. – Вінниця: ТОВ Віндрук. 2004. – 102 с.
61. Шевчук В. І. Соціальна реабілітація та її місце в комплексній реабілітації інвалідів-учасників антитерористичної операції / В. І. Шевчук, Н. М. Беляєва, О. Б. Яворовенко // Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Л. Шупика. – 2017. – Вип. 27. – С. 161-173.
62. Шпак В. П. Реабілітаційна педагогіка: навчальний посібник / В. П. Шпак. – Полтава: АСМІ, 2006. – 328 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, _____,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
    - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
    - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
    - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
    - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
    - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
    - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
    - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
    - не підроблювати документи;
    - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
    - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
    - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
    - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
    - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
    - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
    - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____

(дата)

_____

(підпис)

_____

(ім'я, прізвище)

